

'אתם קרויים אדם' – היבט חינוכי

ביחסו של אדם מישראל לערך מערכי העולם, ניצבת לפניו שאלה הדורשת תשובה ברורה וחד-משמעית: הלנו הוא ערך זה – או לצרינו, האם מקורו של הערך הזה מקומו טהור – או טמא, האם הציבור שמייחס לערך הזה ערך – הוא קבוצת ההתייחסות (בלשון הסוציולוגים) שלנו, או הראויה להיות שלנו – או שנקלענו בטעות לארץ זרה, לפעמים גם לא זרועה, שאין שפתה שפתנו ואין ערכיה ערכינו.

כל הדילמה הזו נכונה בהרבה מאוד נושאים, על כל צעד ושעל בהיוו של אדם שיראת ה' נגד עיניו. על אחת כמה וכמה שהבעיה הזו קמה וגם ניצבה כשבדינו נפשות עסקינות, בערכים שאינם ענין רק לדרך ארץ (שגם היא, על-פי רוב, קדמה לתורה) או לתרבות חיים, אסתטיקה וכד'. דוגמא פשוטה – היחס לבעיות פוריות למיניהן והטיפול בהן, שכל אדם שומר-מצוות יודע שזוהו ענין להתייעצות גם עם הרב, ולא רק עם הרופא. אך לא כל שומר-מצוות יודע שגם ערכים אחרים כלולים במישור הזה. גם מושגים מפורסמים, כגזענות, טוהר הנשק ועוד, תלויים באופן ישיר בהגדרה ההלכתית המחייבת לגביהם, ולא בשום קניימדה שברו להם בני אדם, חכמים ('חכמה בגויים תאמין') ומפורסמים ככל שיהיו.

דוגמא לדבר – קדימיות בהצלת נפשות. שנינו בסוף הוריות (יג ע"א) שהאיש קודם לאשה להחיות; על-פי זה פוסקים מרן הב"י והרמ"א (יו"ד סי' רנב סע' ח), שאם איש ואשה עומדים לטבוע בנהר – הצלת האיש קודמת (והוא הדין שכל סדרי העדיפויות המנויים ביו"ד סי' רנא סע' ט לגבי צדקה – נכונים גם לגבי הצלה, כגון שכהן קודם לישראל ות"ח קודם לעם הארץ וכו'; ואכמ"ל).

שלא נגיע, ח"ו, לידי מעשה, לידי הצורך להחליט איזה נפש להציל ואיזה נפש יקרה לדחות; אבל במבט העקרוני אין מקום לספק שצריך להציל קודם את האיש, וכל המושגים הגינטלמניים הידועים נמוגים כעשן

1. יש להדגיש: אין מאמר זה בא להוכיח למסתפק בדבר את הצורך לשמור על ההלכה, ואין הוא מתפלמס עם 'מתחדשים' למיניהם על סמכות פוסקי כל דור להרש ולשנות מההלכה המקובלת. המאמר לא בא אלא לחדד את הדילמה הניצבת לפני אדם שומר-מצוות, העומד השכם והערב מול ערכי-אמת וערכי-שקר הנראים לו מנוגדים ואפילו דוחים, לבתחילה או בדיעבד, הלכות מסיימות כוזבים מסוימים, ולהציע לו כיוון דרך חינוכי, התנהגותי וערכי בעמדו לפני דילמה כזאת.

מול הלכה מפורשת בשו"ע. חז"ל ואחריהם הראשונים והאחרונים הגיעו למסקנה שדעתו של הקב"ה היא שאת הכהן צריכים להציל לפני הישראל, ואת האיש לפני האשה; וכל הסברות והרגשות והיערכים שבעולם לא יזיזו הלכה זו ממקומה. ולהיפך – יש לנו לישר את עצמנו ע"פ הערך הנובע מהלכה זו; כי הטעם להלכה זו מפורש בט"ז (שם ס"ק ג), שהקדימה בזכות להצלה נובעת מהחיוב ב'פלח' מצוות רחב יותר. ונמצינו למדים, שבסדרי העדיפויות של קיום העולם, החשיבות הגדולה ביותר היא לפוטנציאל קיום המצוות, והוא הקובע את הקדימה בעדקה ובהצלה. אין פה שום פגיעה בכבודם של הישראלים – שהכהנים קודמים להם, ולא של הנשים – שהגברים ניצולים לפניהם, כי אלו הם סדרי העדיפויות הצודקים בעיני הקב"ה. לא פחות ולא יותר. אם-כן – השאלה כאן פשוטה וחד-משמעית: מי 'יתכופף', ערך הנובע באופן ישיר מההלכה המקובלת עלינו איש מפי איש עד משה רבנו עליו השלום, או "ערך" המקובל בחברה ע"פ הרגלי-מחשבה ותנאי-חיים אחרים. על כל אחד מאתנו מוטל להשיב לעצמו תשובה ברורה בענין זה!

דוגמא כללית נוספת – היחס להלכות הקרבנות: הרבה יהודים טובים מרגישים 'לא נוח' עם הנושא הזה; לא ברור להם איך רצונו של הקב"ה לעבודת הקודש במקום אשר יבחר' תהיה בשחיטת בעלי-חיים תמימים למאות ולאלפים; מקובלים עליהם מאוד דברי הנביא ישעיהו 'דם פרים וכבשים ועתודים לא חפצתי' (א, יא), והם מעדיפים את התחליף – 'למדו היטב, דרשו משפט, אשרו חמוץ, שפטו יתום, ריבו אלמנה' (שם יז). אך עליהם כתב הרב קוק זצ"ל (המכתב נדפס בתחומין א, תש"ם, עמ' 4) דברים ברורים: 'כשתבוא הישועה, והגבואה ורוח-הקודש ישוּבו לישראל – [נקיים את] כל האמור בתורה כמאמרו, ולא נתפעל ביותר מן הרעיונות של התרבות האירופית; כי דבר ה' אשר עמנו הוא עתיד לרומם את יסוד תרבות העולם למדרגה הרבה יותר עליונה, ממה שיוכל כל שיקול דעת אנוש לעשות'.

ומכאן נפנה לנושא רגיש – היחס ההלכתי לגויים, בעיקר בעסקי נפשות. ישנם קולות במחננו, שמחפשים סתירות וקושיות ו'גישות' – כשמטרתם לערער את הסמכות הברורה, המחייבת, הצודקת, של ההלכה המקובלת עלינו. יש להצהיר בקול רם, שכל מי שמוצא סתירה כלשהי בין המאמר 'חביב אדם שנברא בצלם' (אבות ג, יד) לבין הלכה אחת בכל סעיפי השו"ע – מטעה את הרבים, ועתיד ליתן את הדין. אכן – חביב אדם שנברא בצלם. כל אדם נברא בצלם אלוקים, וחביב כל אדם מאוד מאוד. חביבות זו מתבטאת בבחירה החופשית שנתן לו הקב"ה, בפוטנציאל העצום שטמון בו, בהיותו נזר הבריאה – 'כל שתה תחת רגליו' (תהלים ח, ז). אך גם אדם חביב זה עלול להיות רע, מסוגל להיהפך לגורם שלילי, עשוי להיות נטול כל מטרה ומעשה חיוביים בעולם. מי, אפוא, יקבע מתי פסה

החביבות הזו, מתי פגה העליונות שלו, מתי איבד את הפוטנציאל שניתן לז' ההלכה. חז"ל, ראשונים ואחרונים פסקו את פסקם, והבהירו לנו את דעתו של הקב"ה בנושא זה. הוא אמר שחביב אדם שנברא בצלם – והוא אמר שלפעמים אין ברירה אלא להורידו לבור ולא להעלותו. שוב – קנה-המידה הערכי נמצא במגרש ההלכתי; לא בסברה אנושית, לא בהרגלי חיים מודרניים, לא בפילוסופיה המערבית, אלא במעיין הנובע הצלול, העז, האיתן, של ההלכה.

הדברים האלו אינם רק שאלה עקרונית ומחשבתית, דתית והלכתית – אלו הם הלכות יום-יומיות במציאות חיינו. ודוק – הלכות, דרך שבה ילך האדם, דרך ברורה ומוצקה ומחייבת.

לא נתעלם ולא נשכח שפעמים קיים מרחק בין ההלכה – ההלכה למעשה, מרחק שעליו יכול לגשר רק רב פוסק הלכות מוסמך, בבכל שאלה הלכתית רצינית אחרת. אם נחזור לדוגמא שהוזכרה בראשית דברינו – כל דרך שמע על 'לא תרצח', כל ילד יודע שעל איסור זה יהרג ואל יעבור, כל שריח תורה לו שמע שבדין זה כלול גם עובר במעי אמו, וכולם מכירים את הכלל 'זנשמרתם מאד לנפשותיכם'. ובכל-זאת, מובן מאליו שכאשר מתעוררת בעיה רפואית-משפחתית – כל הירא את דבר ה' יגש לרב פוסק הלכות, ולא יכריע על-פי גירסא דינקותא בלבד, בין להקל ובין להחמיר.

וכך בנידון דידן: קיימות הלכות ברורות ומפורשות, קבועות וממוסמרות בשולחן-ערוך ובנושאי כליו. ההלכות הללו מראות לנו בצורה המפורשת ביותר את רצונו של הקב"ה, את הערכים שהוא רוצה שנברור לעצמנו, את הדרך שרצונו שבה נלך. כאשר נגיע למעשה – לפעמים נדרש לישב ואל תעשה, ולעתים ניצטרך לסטות מעיקר הדין – בגלל 'הוראת שעה', מחשש נזק לרבים שיצמח מהמעשה, משום שעת-דחק ציבורית, מפני דרכי שלום (לכתחילה או בדיעבד), בגלל 'לא פלוג' או משום איבה, על-פי כל כללי ההלכה העומדים מוכנים כאבנים ביד המסתת – הלא הוא פוסק ההלכה המובהק?

דוגמא נוספת: סיפר לי בחור מאחת משיבות ההסדר, שהיה תותחן של טנק סמג"ד במלחמת של"ג, על מעשה שאירע עמו: בקרב שריון הוא פגע בגיעה ישירה בטנק סורי, שנפגע ונדלק מיד; לפתע גראו אנשי צוותו

2. חשוב לציין, שאין שום אפשרות לחלק מירשמים לקביעה מי יכול לשאת עליו את מישרת הפסיקה – ואצל מי היא רחבה מכתפיו. החכם עיניו בראשו, ואם הוא ידע לפני מי הוא עומד, ולפני מי הוא עתיד ליתן דין וחשבון – לא ישאל מי שלא הגיע להוראה ומורה, שרבים חללים הוא מפיל.

קופצים ממנו, והסמג"ד מפקד הטנק נתן מיד פקודה לתותחן, ה'הסדרניק', לירות בכינן-זזה פגז נפיץ, כדי לנסות ולפגוע באנשי הצוות הנמלטים. התותחן בן הישיבה פנה אליו וטען בכעס: 'לירות בחיילים בורחים?! אני לא יורה!'. המפקד רגז, אבל הבחור ראה בזה דבר גדול, שמירה על טוהר הנשק, קידוש השם ממש!

שמעתי והודעתי; פתחתי לפני הבחור את שו"ע יו"ד סי' קנח, הצבעתי על הסעיף-הקטן הראשון בש"ך, וקראנו יחד: '...אבל בשעת מלחמה הורגין אותן בידיים, ראמינן [בשעת מלחמה] טוב שבגמים הרוג'! ובמקרה הזה ברור גם שכל אחד מאנשי הצוות הסורי ממשיך להיות בגדר של 'רודף', הרי הם עדיין חיילים במחנה האויב, ועלולים בהחלט להילחם נגדנו אפילו בהמשך אותו קרב! כל דמי ישראל שיישפכו ח"ו ע"י אותם חיילים סורים, שחיייהם ניצלו בגלל טוהר הנשק המפורסם, יהיו תלויים בצווארו של אותו 'הסדרניק' תותחן הטנק, שלא ידע להבדיל בין קודש לחול, בין אור לחושך, בין ישראל לעמים, בין "ערך" להלכה.

נכון, ישנם מקרים שאין לגביהם הוראות ברורות בפוסקים. ישנם מקרים שלגביהם יש צדדים לכאן ולכאן, סברות סותרות, כיוונים מנוגדים. חובה לדעת: גם מקרים אלו רקעם הוא רקע הלכתי, ורק פוסק מוסמך יכול להבהיר את הטעון בירור. פעמים גם לו עצמו ישארו כמה דרכים אלטרנטיביות, והוא ישאיר אותן לשיקול דעתו של השואל; אולם רוב השאלות המוסריות-הלכתיות, ביחוד בעניני מלחמה וצבא – יש להן תשובות חד משמעיות בפוסקים. הבעיה היא הגישה ההלכתית של השואל, אם הוא בא לשפוט את ההלכה – או לברר אותה, ואם כוונתו להיכנע לרצון הבורא ולמלא אחר המצופה ממנו – או לדון, כביכול, אם הקב"ה ממלא אחר ציפיותיו...

דוגמא נוספת מכיוון אחר: נפסק בהלכות ברכות (או"ח סי' רכד סע' יב), שהרואה קברי ישראל אומר: בא"ה אמ"ה אשר יצר אתכם בדין וכו', ועל קברי גויים אומר: בושא אמכם מאוד חפרה יולדתכם, הנה אחרית גויים מדבר ציה וערבה (ירמיהו נ, יב). והנה, הפסוק הזה הוא חלק מנבואת החורבן שניבא ירמיה על בבל, ופרושו ברור – קללה נמרצת על הגויים שאחריתם תהיה מדבר ציה וערבה, כליון גמור. מה חטאו הנפטרים הגויים שכך אומרים על קבריהם? ואם תרצה לומר שמראה קבריהם מזכיר לנו את סופם של אויבי ישראל, ולכן קבעו חכמים לומר את הפסוק הזה בראותנו את קבריהם – שא עיניך לסעיף ה' באותו סימן, שם נפסק שהרואה שישים ריבוא מישאל כאחד אומר בא"ה אמ"ה חכם הרזים, ואם הם גויים – אומר בושא אמכם מאוד חפרה יולדתכם וכו'. חזרת אם-כן השאלה – הגויים החיים מה פשעו? ואין חולק לא בראשונים ולא באחרונים על ההלכות האלו, שמקורן בתלמוד במסכת ברכות (נח ע"א),

והובאו למעשה גם בקיצור שולחן ערוך, בערוך השולחן, במשנה ברורה ובכף החיים, בלי חולק! וגם אם יטען הטוען, הרי לא נהגו להקפיד לומר אותם פסוקים – אף אתה אמור לו שגם הרבה מברכות הראייה לא נהגו להקפיד לאומרו; לכן אין זה משנה כלל את העובדה, שבהלכות אלו יש לנו הדרכה והוראה מפורשת של חז"ל על צורת ההסתכלות הנכונה על הגויים, ויחסנו הרגשי והמחשבתי אליהם. הפה שאמר שעל חכמי הגויים מברך 'ברוך שחלק מחכמתו' (שם ס"ז) – אמר גם שעל בתייהם אומר 'בית גאים יסח ה' וכו' (שם ס"א, ע"פ משלי טו, כד).³

עלה בידינו מכל הנאמר, שחז"ל דרשו הבדלה מחשבתית ומעשית והלכתית לא רק בין קודש לחול – אלא גם בין ישראל לעמים; מה הם התנאים והגדרים והגבולות להבדלה מטובכת ומורכבת זו? ההלכה, שנפסקה בטור ושולחן-ערוך ונושאי כליהם, בספרי הפוסקים הראשונים והאחרונים, ולמעשה – על-פי התורה אשר יורו, בכל מקרה לגופו, גדולי הפוסקים אשר פה עמנו היום. ואין לנו אלא לצאת וללמוד.

נסיים בדברי רבי אברהם בן הרמב"ם, בספרו הנפלא 'המספיק לעובדי ה'', בפרק 'על הרחמנות' (עמ' לב): 'רחמנותך, או נוחותך להתרשם, או סגולתך לעמוד נגד רכות לבך – תהיינה כפי הרצוי לפניו, יתעלה, ולא כפי שיחייב טבעך הפגום, או הרגליך שלא נוסדו על חוקות התורה'. הבעייה העיקרית שלנו היא באמת הרגלים שלא נוסדו על חוקות התורה, כללי התנהגות ופעולה ומחשבה שלא ניבנו מהמסד ועד הטפחות על פי חוקות התורה ומפרשיה הלגיטימיים, דור דור ודורשיו.

איכשר דרא לתקן את הגישה החינוכית, הפרטית והציבורית, כדי שגם יחסינו לערכים ולדעות תהיינה כפי הרצוי לפניו, יתעלה. ואידך – פירושא הוא, זיל גמור!

3. ובאן יש להעיר: אין בשום-אופן לטעות בלשונות עכרים, כותים וכד', כדי להוציא את ההלכה מפשוטה; בספרים מדויקים, שלא שלטו בהם ידי הצנוזרים בדורות הקודמים, אפשר למצוא את הלשון המקורית בגמרא ובפוסקים, שאינה משאירה שום מקום טעות למחפש האמת. לדוגמא: בסימן זה (א"ח ס"י קכד) במשנה ברורה ס"ק טו, בהסבר המחלוקת אם בתי הגויים שעליהם נתקנה האמירה הנ"ל הם בתי תפילה או בתי מגורים, כותב המ"ב "לפי רשיי הנ"ל היינו בתי כותים שיושבים בשלווה והשקט ועושר, ולהר"ף היינו בתי תפילה שלהם". והלומד תמה, כותים מאן דכר שמייחה? והרי בגמ' כתוב בתי עובדי כוכבים (בדפוסים הישנים – בתי גויים, או בתי אומות העולם)! ובאן במ"ב עוד נוספה הערה בשולי הדף 'כותים שהיו עובדים לדמות יונה בהר גריזים', למטע כל אפשרות של טעות... כל מי שעניינים בראשו יראה שכל מה שטרחו המהברים והמדפיסים למנוע 'טעויות' מהסוג הזה הוא מפקח הגויים והשלטונות, ואין דבר כדי להזיז את ההלכה האמיתית ממקומה אפילו זיו כל שהוא. ובאן, בכל מקום שמופיעים הביטויים כותים, עכרים, מצרים והומיקן, יש צורך לטרוח ולבדוק מהי הגירסא המקורית, ע"י עיון במהדורות חרשות ומחוקקות, או במקורות מקבילים, בספרים ישנים או בדפוסים צילום שלהם וכד'. נדמה לי שהערה זו מספיקה למחפש האמת.